

Intervenció educativa i formació del lector

Elogi de la lectura, un plaer amenaçat

No hi ha res més bell que la mirada d'un nin que llegeix.

Günter Grass

És creença antiga que en una terra desconeguda existeix un llibre màgic que posseeix la fórmula secreta per canviar la vida dels homes. Els vells relats contenen que ningú mai no el va trobar, encara que partiren a cercar-lo cavallers valerosos i aventurers indòmits. Potser, travessaren la mar i les ones s'emportaren mar endins les seves naus, o es perderen en l'obscuritat dels boscs misteriosos. A vegades, aquell llibre es guardava en una casa tenebrosa, en una casa on una veu cercava amb insistència cada mitjanit la llum de la terra perquè volia llegir afanyosament en aquelles pàgines.

La imaginació ha fantasiejat a través del temps amb els poders quasi quimèrics del llibre. Avui, just quan comença un segle nou, redescobrim el poder de la lectura. No existeix un llibre que ocultí la fórmula obscura que pugui canviar la nostra vida. Ni existeix el secret que resolgui o transformi la misèria i el drama del nostre temps. Això no obstant, encara m'atreveixo a creure en el poder de transformació que conté la lectura d'un llibre. Però llegir constitueix encara un privilegi.

La realitat és la nostra primera lectura. Quan jo era un al·lot començàvem a llegir en les fulles dels arbres, en un corrent d'aigua, en les formes dels núvols, en el vol d'un ocell, en els gestos humans, en tot allò que succeïa en el nostre entorn. Els nins d'avui comencen a llegir en les representacions de la realitat que els ofereix el televisor. Encara que paregui que s'obrin horitzons, és una manera empobrida de veure el món. Fa algun temps, Fabricio Caivano escrivia a les pàgines d'*El País*: «El espectáculo instantáneo de las cosas del mundo es apasionante, pero

por eso mismo inculca abulia intelectual e inhibe una razonable reflexión sobre ellas. Y el pensar pide empeño y tiempo».¹ Avui és freqüent considerar que la televisió funciona com una droga: el consum d'imatges modifica el comportament i el psiquisme dels seus adeptes, crea dependència, agitació, dificultat per a la concentració i retarda alguns aprenentatges, per exemple el de la lectura. La realitat que la televisió converteix en espectacle és ambigua i per això és temible, perquè substitueix la forma que la realitat té d'existir. Un espectacle que es nodreix fonamentalment d'imatges obscures: la por, l'amenaça, la catàstrofe. Diria que es complau a transmetre les turbulències del món, que té necessitat de convertir en espectacle la misèria i el dolor contemporanis. No dubt que pugui arribar a ser un instrument prodigiós: testimoni i arma de combat. Bernard Pivot,² que ha dirigit i presentat durant molts anys els programes *Apostrophes* i *Bouillon de culture* persisteix a creure, a pesar —diu— que ha tornat boja, que quan la televisió és ben utilitzada pot ser un instrument formidable d'adquisició de coneixement, de diversió i de cohesió social. Pot fins i tot estimular la lectura i facilitar la difusió del llibre. Crec que la fada catòdica, com alguns l'anomenen, pot seduir-nos, procurar la nostra distracció i el nostre divertiment, pot arribar a entusiasmar-nos; però no ens estima. Estic convençut que la televisió no ens estima.

Els antics grecs sabien que l'univers és un llibre escrit en un llenguatge que podem desxifrar. Els sants anacoretes del desert llegiren el pensament de Déu a les pàgines obertes del llibre de la creació. En el silenci, l'eremita, el sant, l'iniciat no solament s'allunya de les temptacions del món, sinó també de la parla. «Su retiro a la cueva de la montaña o a la celda monástica es el ademán externo de su silen-

cio»,³ disposat a encarar-se amb l'univers. «Quién sería capaz de escribir un libro con silencios?»,⁴ es pregunta Gonzalo Torrente Ballester en el seu pelegrinatge pels carrers de la ciutat de Compostel·la. Des de la solitud, des de la «platja deshabitada» de Torquato Tasso o des de la «terra erma» d'Eliot, la lectura del món. A vegades, com en l'últim cant de Giacomo Leopardi, no és l'home que cerca refugi en el desert, sinó que és el desert mateix el que travessa l'home. Entre les esclotxes de les roques de lava, inversemblant, la flor del desert com un llibre, capaç de portar una promesa de renaixement. En la solitud del bosc, Ramon Llull reclamava per a Blanquerna, el protagonista de la seva gran utopia, l'única companyia dels arbres i les herbes, dels ocells i les bèsties, de les aigües i els prats. Galileo afirmà que el llenguatge en què està escrit el llibre de l'univers és un llenguatge matemàtic i geomètric. Rousseau insistí que intervingués en l'educació d'Emili el llibre del món, la instrucció que ofereix l'estricta realitat. No hi ha un llibre tan instructiu, escriví a Mallorca l'Arxiduc errant, fa més d'un segle, ni amb tan belles il·lustracions com la simple observació de la natura. És millor, diria el poeta Llorenç Riber, que els nins aprenguin a llegir a les fulles dels arbres abans que en *les fulles* dels llibres. I un pedagog del nostre temps —V. Sujolinski—, que ha utilitzat amb insistència aquesta metàfora, escriu que ha volgut que, abans d'obrir un llibre i llegir les síl·labes de la primera paraula, l'infant llegís les pàgines del llibre més prodigiós del món: el llibre de la vida.

Però avui tenim la certesa que la lectura d'altres llibres ens facilitarà la lectura del llibre del món, que mitjançant la lectura obrim nous espais a la intel·ligència. Espais de llibertat. Llavors, un cert tremolor de curiositat, de provocació i d'incertesa ens embriaga. La lectura de l'univers ha de precedir la lectura de la paraula escrita; però la lectura d'aquesta paraula implica la continuïtat de la lectura de l'univers. Llegim per relacionar-nos amb nosaltres mateixos, per accedir a aquelles realitats —uns altres mons— que són en el nostre. Un plaer amenaçat. Un acte eròtic que és necessari defensar contra les coaccions que el paralitzen. Encara avui, a començaments del segle XXI, llegir és un privilegi.

No hem sabut democratitzar la lectura i llegir no és un bé compartit per tots. Però, pot ser la lectura realment un bé compartit? O haurém de deixar-ho, com hem fet amb altres camps, en el límit de la igualtat d'oportunitats? La democratització de la lectura haurà de restringir-se a la simple possibilitat de tenir un llibre a l'abast? O tal vegada podríem pensar que seran les noves tecnologies —la revolució electrònica— les que faran perdre a la lectura un cert caràcter aristocràtic? Alberto Manguel és pessimista davant aquesta pregunta. «La majoria de

les nostres societats (no totes, certament) —escriu— s'han format entorn d'un llibre, i per a aquestes la biblioteca representa un símbol essencial de poder. Simbòlicament, el món antic acabà amb la destrucció de la biblioteca d'Alexandria; simbòlicament, el segle XX acaba amb la reconstrucció de la biblioteca de Sarajevo».⁵ Pot ser que la desaparició de l'objecte llibre, si és que això succeeix alguna vegada, marqui el final d'un cicle i el començament d'un altre que caldria emplaçar sota el signe de l'alliberament del text —Gilles Deleuze n'ha dit desterritorialització del text. Aquest alliberament tindria tres conseqüències: a) la disseminació del text, b) la deconstrucció dels suports tradicionals, c) la seva convergència amb altres *media*».⁶ Però cada vegada que apareix un nou *media*, pensam que reemplaçarà els que el precediren, en aquest cas: el llibre. Però sabem perfectament que en aquest territori rarament preval una lògica de substitució, sinó una lògica de complementarietat. El cinema no substituï el teatre, la televisió no ha substituït el cinema, l'ordinador no substituïrà el llibre. Amb la comunicació literària a través del suport informàtic ens arrisquem a retrocedir a les variants dels antics manuscrits i a les variacions que caracteritzen la literatura oral. Sobre Internet apareixeran autors anònims, col·lectius incerts... El llibre numèric ens convida a noves formes de lectura. Per exemple: puc cercar en quins llibres Alexandre Dumas evoca un determinat barri de París, quins són els escriptors del segle XIX que han escrit sobre el tren, què pensava Chateaubriand de l'amor, en quins personatges de Shakespeare es troben indicis de criminalitat, quins narradors catalans han situat els seus relats en el paisatge de la Guerra Civil, quins foren els animals preferits de Colette... La lectura serà fonamentalment fragmentària. Amb dificultat es llegirà un llibre sencer, sinó fragments diversos d'autors diversos. Serà una lectura semblant al zàping? I de quina manera aquesta forma de llegir participarà en la construcció de la ment del que podríem nomenar *l'homo sapiens*? Pierre Bourdieu, en una llarga entrevista amb Roger Chartier,⁷ es preguntava si la lectura ha estat sempre un acte privat, íntim, secret, que condueix a la individualitat. I la resposta era que no. Aquesta situació individualista de la lectura —deia— no ha estat sempre dominant. Jo crec —afegia— que en les societats urbanes existiren entre els segles XVI i XVIII unes altres formes de lectura: les lectures col·lectives, en un cafè, en una taverna, en un hostal, a les esglésies. Aquestes lectures, sovint en veu alta, possibilitaven la manipulació del text i la diversitat de recepcions. Aquesta possibilitat de desxifrar de forma múltiple i simultània un determinat text sobrepassa la capacitat individual de lectura. Es pot considerar aquesta forma de llegir un pas cap a la democratització?

La paraula s'erotitza en la ment del lector i adquireix formes noves. Poblam de bell nou els somnis i descobrim que la literatura podria ésser una resposta al diàleg. O —qui sap?— una proposta d'amor a la vida, a la vida que tremola en les paraules, al plaer del text que et desperta, que et commou, que t'embruixa, que et torba o et fa somriure; el text que t'inquieta, que t'emociona, que et captiva, que et sorprèn i t'encanta només pel poder fascinant de les paraules. Aquest poder de la paraula és, segurament, un dels descobriments més inquietants dels homes i dels pobles que visqueren a les riberes mediterrànies. En aquest vell món que descriu l'*Odissea*, el de poeta és considerat un dels oficis més útils al poble. Alguns són comparats als déus per la seva habilitat en el cant i, gràcies a aquesta habilitat, en alguna ocasió salven la vida. També Xahrazad, la narradora de *Les mil i una nits*, viu en la mesura que és capaç de continuar la narració dels seus relats. Mai la veu que narra no havia aconseguit erotitzar-se amb tanta intensitat. Les modulacions, la melodia, l'energia dels gestos, la sonoritat de les paraules, els silencis, activament fusionats en la configuració del sentit que adquireix la paraula. La veu hàbil, el somriure subtil de la jove narradora aconsegueixen implicar tot el cos en la narració. Aquest ritme no és estrany a allò que cerca obtenir de les històries que conta: el guany de viure. Perquè contar històries equival a viure. Xahrazad viu en la mesura que és capaç de continuar la narració dels seus relats, fins a l'infinit. Si Xahrazad no servàs més contances a la memòria, seria executada. I si vol continuar vivint haurà de continuar contant, nit rere nit, noves històries, mentre Xahriar transforma el ressentiment i l'odi inicials en amor a la vida. El secret de Xahrazad és la capacitat d'escapar de l'execució gràcies al misteri que teixeix entorn de les històries que explica: la tensió que crea, l'èmfasi que projecta, la seva capacitat lúdica, l'enigma que gira sobre les paraules. Una instància de simbolització —de recreació de l'univers significatiu— significada per la veu. Llavors, la ficció transita per la veu. I les històries que Xahrazad explica nit rere nit: la història d'«Aladí», els «Viatges de Simbad, el mariner», la història de «Farizada, la del somriure rosa», la d'«Alí-Nur i la dolça amiga», la d'«El mercader i el geni»... desprenen l'exquisida sensualitat i el plaer de viure, la fascinació pel desig, el gust per la memòria de les coses. Els viatges del mariner Simbad ens inciten a conviure amb la fantasia, habitar els paisatges impossibles de la ficció. La curiositat és allò que l'incita a partir de bell nou, després de cada viatge, per retrobar la imaginació perduda, el misteri inquietant dels somnis. No és difícil trobar en els contes populars d'ambdues riberes mediterrànies la influència de la cultura àrab, algunes de les fascinacions que aquesta cultura ha exercit: el

poder màgic de l'aigua, les fonts subterrànies, els pous, els tresors ocults, les herbes medicinals, les ciutats perdudes... L'imaginari d'un poble és el resultat de múltiples i diversos estímuls, a vegades arribats de llocs allunyats.

Durant segles, les narracions —faules, llegendes, contes, i les històries certes, els relats d'aventures, les cròniques de terror, ficcions tingudes per verídiques— han alimentat la imaginació de la gent i l'han estructurada en funció d'aquella saviesa antiga i noble que havien acumulat a través de la seva llarga i increïble epopeia. Hi ha en aquestes històries —per això no és estrany que hagin emocionat aquells que les escoltaven— una invitació constant a l'aventura de la intempèrie, al risc de córrer món, de cercar, més enllà de les postes de sol, l'aire fresc de la llibertat. El repte és extraordinàriament suggestiu: la invitació a l'aventura, la incitació al viatge que condueix el protagonista lluny de l'àmbit tancat de la seguretat familiar i el projecta cap al llumeneret blau, imprevist i quimèric. El viatger es posarà en camí. Al seu retorn, portarà sempre les flors que regeneren la vida, els fruits de l'amor, les taronges que guarden el secret del temps, el misteri capaç de reconciliar els homes amb la pròpia història. Amb l'afany de generositat i independència, amb el risc de sentir-se atret per l'aventura, d'encarar-se a la por i assumir la possibilitat de perdre's i comprovar que, més enllà de les muntanyes, s'amaga la por, terrible i remota. Una por que mai no sabríem si és possible vèncer-la si no fos per l'aventura, errant i solitària, d'aquest jove heroi.

Passa en els nostres dies un corrent de modernitat ran de la comunicació oral i la cultura que aquesta comunicació representa. En contar un conte, en recitar un vell poema, en explicar una antiga història, hem de ser capaços de crear aquella màgia dels narradors anònims que sabien fer sorgir els personatges i les situacions del no-res, i inventar uns altres mons; perquè la veu que narra és una veu creadora, una veu que estimula i desperta la imaginació. Fa alguns mesos Roger Caillois, que tants d'estudis ha aportat sobre el pensament fantàstic, publicava un bellíssim llibre autobiogràfic titulat *Le Fleuve d'Alphée*. Aquest riu tenia entre els grecs la facultat de travessar tot el Mediterrani sense mesclar les seves aigües amb les del mar. L'autor conta que fou educat per dues dones analfabetes però no incultes i en va aprendre, quan encara no sabia llegir, els noms de les estrelles, dels arbres, dels ocells i també dels perfums. Sabien moltes coses de les que ensenyen els llibres i el seu jove i ric coneixement travessava, com el riu Alfeu, la societat dels que sabien llegir.

I quin és l'efecte que exerceix una obra literària sobre el lector? Sabem que neix de la relació amb el

seu públic i allò que la sustenta és l'experiència que en tenen els lectors. Vull dir amb això que el llibre no existeix sense la recepció del lector que el recrea amb la lectura. I l'efecte poètic d'un text consisteix en la seva capacitat de generar noves lectures. L'obra literària sorgeix en el moment que entra en contacte amb el lector i el seu significat es genera durant la lectura. Però, què espera el lector del text? A quines preguntes tracta de respondre un determinat text? És evident que aquest diàleg entre el text literari i el lector varia a través de l'espai i el temps, perquè és una estructura dinàmica capaç de respondre als interrogants que els lectors diversos, allunyats en el temps i l'espai, hauran estat capaços de plantejar. Tractar d'explicar com ha estat la lectura d'*El Quixot*, o de *Tirant lo Blanc*, posem per cas, o quin horitzó d'expectatives desencadenaran aquests textos o d'altres d'aquí a cinquanta anys, correspon als estudiosos de la literatura, que hauran de comprendre el fenomen literari en el marc de la recepció que han fet els lectors en la perspectiva de la seva funció social i de la seva eficàcia històrica. Hauran de determinar de quina forma es fa explícit en un temps i un espai definits el potencial de significat virtualment contingut en el text. De quina manera el llibre pot seduir els fans de la televisió i de la música moderna? No tinc cap dubte que segueix tenint una importància extraordinària el treball dels mediadors: la resposta ha d'ésser pedagògica. Es tracta de saber cercar per a cada lector hipotètic el llibre capaç de seduir-lo. Però aquesta capacitat d'un text literari d'atreure l'interès del lector depèn de les experiències del lector mateix, del que anomenem la constel·lació psicològica del subjecte. Cada lector llegeix a través dels estrats successius que han creat les seves lectures anteriors. Alberto Manguel ha definit la lectura com un palimpsest. El palimpsest és un text escrit sobre un altre text. I en això consisteix la lectura: llegim sobre altres lectures preexistents. Per això és que podríem referir-nos a la influència de Kafka sobre la lectura d'*El Quixot*, quan la lectura de Kafka ha precedit aquella lectura. O la influència de l'*Ullisses* de Joyce sobre l'*Odissea*, quan aquella lectura fou anterior al poema d'Homer. Llegim des d'altres lectures que condicionen la nostra construcció del sentit. Els distints significats que el discurs literari conté virtualment, tot esperant que la imaginació d'un lector s'acosti a desvetllar, han de relacionar-se amb aquesta qualitat necessària del llenguatge estètic, el caràcter líquid de les paraules. Ens hem de detenir en el caràcter cognitiu d'aquesta condició del llenguatge poètic. L'ambigüitat lingüística de què se serveix l'escriptor es converteix en un element actiu, perquè no solament incita les capacitats cognitives del lector, sinó que provoca una nova manera d'observar la realitat, capaç de descobrir aspectes inèdits que, en ocasions, sorgeixen condicionats

per lectures anteriors, la influència de les quals roman intacta en la nostra memòria. El funcionament de la imaginació també està vinculat a l'ambigüitat semàntica del discurs, perquè obliga el lector a efectuar ràpidament una sèrie d'associacions d'extraordinària eficàcia i la condueix a caminar per l'estructura obliqua del text: la obliquïtat del discurs literari és aquella especial condició que posseeixen certs textos per dir una cosa i significar-ne una altra.

El que importa és, sobretot, determinar la contribució de la literatura al procés de formació de l'experiència humana. La lectura —un plaer amenaçat i restringit— és capaç d'alliberar l'home d'algunes servituds i d'algunes dependències, perquè l'obliga a una nova percepció de la vida, al mateix temps que obre camins a l'experiència futura. Un acte eròtic capaç de transformar aquells que participen en el joc compartit de llegir, per mitjà del qual l'obra literària neix cada vegada que un lector s'hi aproxima amb la intenció d'interrogar-la. No existeix el llibre sense que caigui damunt ell l'àvida mirada de l'home que llegeix. No existirà, per tant, ni un sol llibre fins que un lector cerqui delectar-se en la lectura. La literatura, en incitar-nos a exercitar la imaginació, anticipa el futur de l'home. Perquè aquesta és una porta que s'obre cap a l'alternativa, mentre ens adverteix de la possibilitats de respostes diverses. D'aquesta manera participa en la construcció de la societat humana. I aquesta és la seva contribució a la vida i també el seu repte.

Günter Grass afirmava, només fa un parell d'anys, que el llibre tornaria a ésser subversiu. I hi haurà lectors per als quals els llibres seran de bell nou una forma de supervivència —deia. Començ a veure nins i nines farts de televisió i avorrits amb els jocs informàtics que s'aïllen amb un llibre i es deixen endur per la història narrada..., perquè no hi ha un espectacle més bell que la mirada d'un nin que llegeix.⁸ ♦

¹ CAIVANO, Fabricio. «Las tres leyes del ojo público». *El País*, 28-I-2000, pàg. 3.

² PIVOT, Bernard. «Pourquoi la télé est devenue folle». *Le nouvel observateur*, núm. 1773. París, 22 de gener de 1998, pàg. 44-47.

³ STEINER, G. *Lenguaje y silencio*. Barcelona: Gedisa, 1990, pàg. 35.

⁴ TORRENTE BALLESTER, G. *Compostela y su ángel*. Barcelona: Ed. Destino, 1984, pàg. 156.

⁵ MANGUEL, A. *Dans la forêt du miroir*. Arles: Actes Sud/Leméac, 2000, pàg. 310.

⁶ CLÉMENT, Jean. «Adieu a Gutenberg?». Col·loqui. París: CIELJ, Universitat de París VIII. Département Multimédia. [Informació rebuda a través d'Internet.]

⁷ CHARTIER, Roger. *Pratiques de la lecture*. París: Petite Bibliothèque Payot, 1993, pàg. 267-294.

⁸ GRASS, Günter. «Literatura e Historia». *El País* 23-X-1999, pàg. 39.